

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING TA'LIM JARAYONLARINI TASHKIL ETISH

Gapurova Dilnoza Tadjibayevna

O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, modernizatsiyalash borasida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari, me'yoriy xujjatlar, imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarining qisqacha tahlili bayon etilgan. Shuningdek, xorijiy davlatlar olimlarining alohida ta'limga ehtiyoji bor bolalar ta'lim texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari, huquqiy asoslari, maqsad va vazifalari, ehtiyojlari va tamoyillari kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar huquqi haqidagi Konvensiya, inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'lim texnologiyasi, o'quv dasturi, vosita, metod.

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РАЗВИТИЯ

Гапурова Дилноза Таджибаевна

Национальный педагогический университет Узбекистана, доцент

Аннотация

В данной статье описаны научно-исследовательские работы, нормативные документы, а также дан краткий анализ образовательных возможностей детей с ограниченными возможностями здоровья. Также освещены такие вопросы, как специфика, правовые основы, цели и задачи, потребности и принципы образовательных технологий для детей с особыми образовательными потребностями зарубежных ученых.

Ключевые слова: Конвенция о правах ребенка, инклюзивное образование, технологии инклюзивного образования, учебный план, инструменты, методы.

ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS FOR CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Gapurova Dilnoza Tadjibayevna

National Pedagogical University of Uzbekistan, Associate Professor

Abstract

This article describes the scientific research works, regulatory documents, and a brief analysis of the educational opportunities of children with disabilities. Also, issues such as specific characteristics, legal bases, goals and tasks, needs and principles of educational technologies for children with special educational needs of foreign scientists are highlighted.

Keywords: Convention on the Rights of the Child, Inclusive Education, Inclusive Education Technology, Curriculum, Tools, Methods.

Har qanday jamiyatda yosh avlodning har tomonlama yetuk, komil inson bo'lib voyaga yetishiga, munosib fuqarolar sifatida ulg'ayib, davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga ulush qo'shishlariga umid bog'lanadi. Butun jahon bolalariga tegishli bo'lgan bolalar huquqi haqidagi Konvensiyada, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" singari qator muhim me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilishicha, barcha

bolalar, shu jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ham mehnat qilish, ta'lim olish, hayotda o'z o'rnini topish huquqlariga egadirlar.

1993-yil 1-dekabrda 153 mamlakatda bolalar huquqlari haqidagi Konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi vositasida, ularda bolalar kelajagini muhofaza qilishga tayyor ekanlik namoyish etildi. Konvensiya butun jahon bolalar huquqlari haqidagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining shartnomasidir. Konvensiya – bola huquqlari haqidagi universal rasmiy Kodeksdir. Konvensiyada bolalar huquqlari to'rt toifaga ajratib berilgan bo'lib, ular 54 moddani o'z ichiga qamrab olgan. 1994-yilda YUNESKO "Maxsus ta'lim zaruriyati" nomli hujjatni tayyorlab, unda maxsus ta'limga muhtoj bolalar va yoshlar uchun ta'limni tashkil etish hamda takomillashtirish masalalarini ko'rib chiqdi. Ushbu ta'lim turida asosiy o'rin rehabilitatsiya masalalariga ajratilgan. Hujjatda: "Maxsus ta'limni alohida yordamga muhtoj insonlarga tashkil etishdan maqsad – jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar va o'smirlarni mustaqil, hamma qatori yashash sharoitida jamiyatga tiklash", – deb ta'kidlangan.

Adabiyotlar tahlili

Y.L.Goncharova, O.S.Nikolskaya, O.I.Kukushkina ta'kidlashicha, alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bola maksimal darajada rivojlanishi, ta'lim va tarbiya olishi uchun zarur sharoitlarga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarning har bir toifasi uchun har bir yoshga, rivojlanish xususiyatiga va ta'lim bosqichiga qarab alohida ta'limni teng darajada aniq, batafsil va ilmiy asoslangan xolda olib borilishi zarurligini bildiradi.

Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Imkoniyati cheklanganlik – qobiliyatsizlik, degani emas.

Har qanday holatda ham, kasallik va kamchilikda ham, muammolar bo'lsa ham bolada taraqqiyot davom etadi. D.B.Yakubjanovanning ta'kidlashicha, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiylashtirish masalasi ilmiy jamoatchilik tomonidan keng tadqiq etib kelinmoqda. Dakar deklaratsiyasi asosida qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" reja-dasturiga muvofiq butun jahonda umumiy ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni joriy etish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda "imkoniyati cheklanganlik" tushunchasiga nisbatan ijtimoiy yondashuv ahamiyatining oshib borishi bu toifadagi shaxslarning nafaqat o'zgaralar yordamiga muhtoj bo'lgan, jamiyatning alohida - nafaol toifasini tashkil etishidan qat'iy farqli o'laroq, rivojlanishining dastlabki davrlaridanoq ulardagi nuqsonlarnigina emas, balki boshqalar kabi jamiyatga faol integratsiyalashuvi va ijtimoiylashuv imkoniyatlarini ham o'rganish, korreksion-pedagogik texnologiyalar va metodlar orqali o'zining turli sohalardagi ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan shaxs darajasi tomon kamol topishiga ko'maklashish zarurligi e'tirof etilmoqda.

Metodologiya

Tadqiqotda rivojlanishida nuqsona bor bolalarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi pedagogik-psixologik va korreksion yondoshuvlar asos qilindi. O'rganishda analitik tadqiqot, ya'ni normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar va xorijiy tajribalar tahlili hamda inklyuziv ta'lim va maxsus ta'lim texnologiyalarining pedagogik jihatlari o'rganildi. Shuningdek, bolalarning individual imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlari asosida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish tavsiyalari berildi.

Tahlil natijalari va muhokama

Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribaning paydo bo'lishi va takomillashuvi normal rivojlanishdagi bolalarga nisbatan murakkabroq kechadi. Chunki jismoniy va psixik nuqsonlar ularning yoshiga mutanosib ravishda hayotiy faoliyatning turli sohalardagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari va ijtimoiy-madaniy munosabatlarga erkin kirisha olishlariga halal beradi.

Ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologo-pedagogik, korreksionsharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga

yunaltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orkali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish lozim.

Jahonda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy sohalarida jamiyat hamda davlatni rivojlantirishning teng huquqli ishtirokchisi ekani e'tirof qilinmoqda. Maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim olishini yo'lga qo'yish, ularning ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash, nogironligi bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish hamda inklyuziv ta'limga jalb etish YUNICEF tashkiloti tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bolada nuqson bo'lishiga qaramay, unga qo'ldan keladigan ish turini o'rgatish, o'qitib tarbiyalab, jamiyatda o'z o'rnini topib ketishiga yordam berish (ijtimoiy rehabilitatsiya qilish) zarurdir.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida "Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi" asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko'zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o'ziga xos imkoniyatlarini chuqurroq o'rganish, u bilan bog'liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Chunki inklyuziv ta'lim usuli barcha bolalarning ruhiy-jismoniy holatidan qat'i nazar ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga qulay imkoniyat yaratadi.

Ayniqsa, u alohida yordamga muhtoj bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishi, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan bo'lib ulg'ayishi, o'z kundalik-maishiy ehtiyojini qondira olish ko'nikmalarini egallashi, hayotga moslashib, umumta'lim maktablarida sog'lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o'qiy olishi, ular bilan o'zaro do'stona munosabatga kirishishi, darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishi, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashishi uchun qulayliklar tug'diradi. Inklyuziv ta'lim nafaqat nogiron bolalar o'rtasida, balki sog'lom turmush tarziga asoslangan oilada tarbiyalanayotgan bolalar o'rtasida, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari ham fanlarni o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilar uchun qulay imkoniyatlar yarata oladi. U orqali o'quvchilarning bir-biriga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga erishish yaxshi natija keltiradi. Lekin ba'zan sog'lom bolalar bilan nogiron bolalar orasidagi tafovut sezilib qolishi, nogiron bola o'z tengdoshlariga qo'shilmay, tortinishi, o'z imkoniyatlaridan foydalana olmasligi sabab uyalib turishi, kamsitilishi, ayrimlari esa oilada haddan tashqari erka o'stirilganligi tufayli qaysarlik, injiqlik qilishi kuzatiladiki, bunday sharoitda ta'lim amaliyoti va ta'lim xizmatlarini tashkillashtirishda o'zgarishlar qilishga to'g'ri keladi.

Bularning barchasi inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega ekanligini va shu sohada ishlaydigan o'qituvchilar, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari zimmasiga jiddiy talablar va mas'uliyatlar yuklashini oydinlashtiradi. Olib borilgan izlanishlar va tadqiqotlar asosida inklyuziv ta'lim texnologiyasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: «Inklyuziv ta'lim texnologiyasi (ITT) – bu uzluksiz ta'lim tizimida maxsus yordamga muhtoj bolalar va yoshlar uchun mehribonlik bilan tizimli yondashadigan, individuallashtirilgan, sharoitga qarab o'zgaruvchan, maxsus o'quv dasturlari, materiallari, vositalari va metodlari yordamida ta'lim-tarbiyaning pedagogik-psixologik jihatlarini zamonaviy talablarga mos olib boriladigan jarayondir» .

Inklyuziv ta'limni oiladan maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga rejali asosda joriy etilayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz va muttasiligini ta'minlaydi. Oila – bolalar bog'chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta'minlash – ushbu tizim kelajakda ota-

onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta'lim muassasalari va oliy o'quv yurtlariga bemalol, xavfsirasmasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonini tashkil etish bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, har bir bosqichda alohida pedagogik, psixologik va korreksion choralar qo'llanilishi zarur. Jadvalda ushbu bosqichlar, ularning maqsad va vazifalari hamda qo'llaniladigan usullar ko'rsatilgan. Bu vizual ko'rinish orqali bolalarning ta'lim yo'lidagi muhim qadamlar va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ochiq-oydin namoyon bo'ladi.

Bosqich	Faoliyat	Maqsad	Qo'llaniladigan usullar/tehnologiyalar
1. Oila va bola bog'chasi	Bolaga ilk psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish	Bolada asosiy ruhiy va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish	Pedagogik maslahatlar, o'yinlar orqali ijtimoiy ko'nikmalar, inklyuziv mashg'ulotlar
2. Umumta'lim maktab	Umumiy ta'lim faoliyatida qatnashish, fanlarni o'rganish	Bolada bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, sog'lom tengdoshlari bilan ijtimoiy integratsiya	Inklyuziv ta'lim texnologiyalari, individual dasturlar, korreksion mashg'ulotlar
3. Texnikum	Amaliy ko'nikmalar, kasbiy fanlar	Ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatga tayyorlash, mustaqillikni rivojlantirish	Maxsus ta'lim va individual ta'lim dasturlari, amaliy mashg'ulotlar
4. Oliy o'quv yurti	Mutaxassislik bo'yicha bilim olish	Kasbiy malaka va ijtimoiy faoliyatga integratsiya	Inklyuziv ta'lim, qo'llab-quvvatlash markazlari, individual mentorlik

Jadvalda ko'rsatilgan bosqichlar tizimi bolaning oiladan maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlari orqali mehnat va ijtimoiy hayotga integratsiya qilinishiga qaratilgan. Har bir bosqichda:

- Inklyuziv yondoshuv va korreksion texnologiyalar qo'llaniladi;
- Bolaning individual imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlari inobatga olinadi;
- Psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash hamda zarur uslubiy tavsiyalar ta'minlanadi.

Bu jadval va izohlar rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonini tizimli va samarali tashkil etishda asosiy qadamlarni aniq ko'rsatib, maqsadga muvofiq rejalashtirish imkonini beradi.

Xulosa

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonini tashkil etish — bu huquqiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga olgan kompleks vazifadir. Xalqaro va milliy me'yoriy hujjatlar bolalarning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi va ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga to'laqonli jalb qilish, ijtimoiy integratsiya va ruhiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir ta'lim bosqichida individual dasturlar, korreksion mashg'ulotlar va psixologo-pedagogik qo'llab-quvvatlashlar qo'llanilishi kerak. Amaliyot va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, alohida ehtiyojga ega bolalarning imkoniyatlari maksimal darajada rivojlanishi va jamiyatda faol ishtirok etishi uchun tizimli va mantli yondashuv zarur. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim imkoniyatlari bolaning bilim olishini kengaytirish, ijtimoiy faolligini oshirish va muvaffaqiyatli hayotga tayyorlashda asosiy vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlari to'g'risida"gi Qonuni.
2. Aripova Sh.D. Bolalar nutqining grammatik qurilishini rivojlantirishda korreksion-pedagogik ish tizimi: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2018. – 58 b.
3. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning ayrim metodologik masalalari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali. – 2018. – № 4. – 128–132-bet.
4. Gapurova D.T. The Development of Awareness of Students with Disabilities in the Conditions of Inclusive Education through the Means of Uzbek Folklore // Pegem Journal of Education and Instruction. – 2025. – Vol. 15, No. 4. – P. 165–178.
5. Goncharova Ye.L., Nikolskaya O.S., Kukushkina O.I. Дети с особыми образовательными потребностями в системе понятий культурно-исторической психологии // Альманах Института коррекционной педагогики. – 2019. – № 39.
6. Nazarova N.M., Morgachyova Ye.N., Furyayeva T.V. Сравнительная специальная педагогика. – 2-е изд. – М.: Академия, 2012.
7. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim. – Toshkent, 2017. – 214 b.
8. Shomaxmudova R.Sh. va boshq. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limda o'qitish uslublari: uslubiy tavsiyanoma. – Toshkent, 2008. – 90 b.
9. Shomaxmudova R.Sh. va boshq. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari: o'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent, 2007. – 52 b.
10. Yakubjanova D.B. Bo'lajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2017. – 54 b.
11. Farrel P. The Impact of Research on Developments in Inclusive Education. – 2004.